

A CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE AZ EGYÉNEK, KÖZÖSSÉGEK, ILLETVE A TÁRSADALOM SZÁMÁRA

ACIVIL SZERVEZETEK, MINT AZ ÁLLAMPOLGÁROK önkéntes szerveződései a társadalmi-kulturális élet fontos alkotó elemei, tevékenységük, szerepvállalásuk révén nagymértékben hozzájárulnak a társadalmi problémák hatékony kezeléséhez, a közösségi szükségletek kielégítéséhez. Ezek a szervezetek gyakorlatilag az élet minden területén jelen vannak, meghatározó szerepet játszanak a modern demokráciák fontos elemének, a pluralizmusnak a kifejeződésében, megfelelő keretet és lehetőséget biztosítanak az embereknek az önszerveződésre, arra, hogy közös érdekek, értékek mentén, meghatározott célok elérése, hasonló problémák kezelése, embertársaik megsegítése végett létrehozzák saját egyesületeiket, klubjaikat, kifejezzék igényeiket, érvényesítsék érdekeiket.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, valamint az Alkotmányban deklarált, alapvető emberi szabadságjogként definiált egyesülési jog nemcsak a felnőtt embereket, hanem a fiatalkorúakat is megilleti. Az egyesülési jogról (szabadságról) szóló 1989. évi II. törvény kimondja, hogy az egyesületek, illetve egyéb társadalmi szervezetek (klubok, körök, társaságok stb.) alapításában, ilyen szervezetek munkájában, tevékenységében kiskorúak is részt vehetnek, sőt életkori sajátosságaiknak megfelelően különböző tisztségeket is betölthetnek. A civil szervezetekben való tagsági vagy önkéntes munkával való részvételnek számos pozitív hozadéka és hatása van az egyénre nézve, de a társadalom egészét tekintve is. E szervezetek fontos szocializációs ágensek is mind fiatal, mind felnőttkorban, hiszen olyan viselkedésmódok elsajátítására, illetve gyakorlására adnak lehetőséget, amelyek feltétlenül szükségesek egy öntudatos polgárral bíró, aktív részvételen alapuló demokrácia megteremtéséhez és működéséhez. A diákönkormányzatok, a különböző ifjúsági szervezetek munkájába való bekapcsolódás során olyan tudásra, képességekre tesznek (tehetnek) szert, olyan élmények, illetve információk birtokába juthatnak a fiatalok, szocializációs szempontból életkoruk egyik legfontosabb szakaszában, amely alapvetően meghatározó lehet arra nézve, hogy később, felnőttkorukban milyen polgár válik belőlük, kialakul-e bennük az ún. civil tu-

datosság, a másik megsegítésére való hajlandóság, hogyan viszonyulnak a társadalmi cselekvésekbe való bekapcsolódáshoz, az önkéntességhez stb.

Magyarországon nem igazán van példa olyan empirikus felmérésre, amely a civil szervezetekben való részvétel, az ilyen szervezetek létrehozására vonatkozó magatartás, vagy az önkéntesség, az önkéntes munka motivációit, illetve hatásait vizsgálná az egyén szempontjából, bár az önkéntes munka motivációjáról az utóbbi években már jelent meg néhány tanulmány (pl. *Czike* 2001; *Czike & Bartal* 2004).

A szerző célja, hogy tanulmányában megmutassa az olvasónak, miért is fontosak a civil kezdeményezések, öntevékeny szervezetek, ismertesse az e szerveződéseknek a társadalom egészségesebb működéséhez hozzájáruló, az egyének és a közösség életében betöltött fontos szerepeiket.

A társadalmi önszerveződések „térnyerése”

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások következtében, amilyenek a fejlett demokráciákban a jóléti rendszerek válsága, a hagyományos jóléti szociálpolitika megkérdőjelezése, a neoliberális eszmék térhódítása, az állam által irányított fejlődésből való kiábrándulás, újfajta közösségi – társadalmi – szükségletek, illetve problémák megjelenése, a kommunikációs forradalom,¹ a közép-kelet-európai országokban az államszocialista hatalmak bukása, a többpárti demokráciák kiépülése, a társadalmi önszerveződések jogi, politikai legitimitációjának visszaállítása, napjainkban újra reneszánszát éli a civil társadalomról való gondolkodás, diskurzus, újra igény van az államon s egyúttal az egyes individuumon túli civil társadalom létének kinyilvánítására.

A civil társadalom a jogilag szabad, autonóm cselekvő egyéneken nyugszik, feltétele a magánszféra megléte, ez a közeg a nyilvánosság tere, az a tér, ahol a polgár mint magánszemély érdekeinek érvényesítésére, személyes autonómiájának és különböző szükségleteinek kielégítésére vonatkozó igényei megfogalmazására törekszik (*Seligman* 1997) – elsődlegesen a különböző társadalmi önszerveződések révén, illetve azok által. A civil társadalom léte tehát az önkéntes, öntevékeny társulások, érdekartikuláló, érdekközvetítő, -érvényesítő csoportok, szakmai testületek stb. működésén alapul, mely társulások alapító tagjaik szabad, privát döntése folytán jönnek létre.

Az állam szerepének megkérdőjelezése előtérbe helyezte tehát a civil társadalom szervezeteit, és megnövelte a velük kapcsolatos várakozásokat.

A civil társadalomra irányuló egyre nagyobb figyelem közepette az említett változások a civil (nonprofit)² szervezetek száma, valamint szerepe, jelentősége je-

1 Az újfajta kommunikációs csatornák, a számítógép, az internet széles körű elterjedése sokkal könnyebbé tette, hogy az emberek szerveződjenek, mozgolódjanak. Ezek a kiterjedt kommunikációs csatornák a tömegek szervezéséhez és az összehangolt cselekvéshez ma már szinte elengedhetetlenek (*Salamon* 1994).

2 A tanulmányban tulajdonképpen szinonimaként használjuk a civil szervezet és a nonprofit szervezet kifejezéseket.

lentős mértékű növekedését eredményezték.³ Egyes szerzők (*Salamon* 1994, 109; *Salamon & Anheier* 1999:12) a szervezett magánkezdeményezések és az önkéntes tevékenység erőteljes bővülése kapcsán „globális egyesületi (társulási) forradalomról” beszélnek. L. M. Salamon a *The Rise of the Nonprofit Sector* című, 1994-ben megjelent írásában e „társulási forradalom” jelentőségét a nemzetállamok kialakulásának jelentőségével veti össze: „A jelenség kiterjedése és hatóköre óriási. A globális „társulási forradalom” közepén vagyunk, amely a 20. század számára éppoly jelentős lehet, mint amilyen a 19. században a nemzetállamok kialakulása volt.” (*Salamon* 1994:109)

Más vélemények szerint viszont a nonprofit szervezetek, civil kezdeményezések a kilencvenes évek leginkább túlbecsült politikai szereplői (*Wahl* 1997 – idézi *Simsa* 2000a:24).

Bárhol van is a határ az idealizálás és a realitás között, a civil szervezetek, kezdeményezések számasságában, szerepvállalásában világszerte bekövetkezett fejlődés igencsak figyelemre méltó, a szervezetek társadalmpolitikai jelentősége növekszik. Sok helyütt úgy tekintenek a civil társadalom szervezeteire, mint a társadalmi, gazdasági élet olyan szereplőire, amelyek a „piac és az állam keretein kívül elfoglalt különleges helyzetükből, relatíve kis méretükből, rugalmasságukból, az állampolgárokhoz fűződő sajátos kapcsolataikból adódóan, valamint annak a képességüknek köszönhetően, hogy közcélok támogatására magánerőket tudnak mozgósítani és társadalmi tőkét felhalmozni, stratégiaileg fontos szerepet játszanak a piac, illetve az állam kizárólagossága közötti arany középút megtalálásában” (*Salamon & Anheier* 1999:13). Számos országban a társadalmi problémamegoldás „reményhozóinak” számítanak (*Simsa* 2000a:24), és a korábbi csekély figyelembevétel után ma népszerűbbek, mint valaha. Jelenlegi magas és egyre növekvő jelentőségük elsősorban azon funkcióikból származnak, hogy gazdasági válasszal szolgálnak a jelenlegi és leendő problémákra, valamint a szociális és politikai koordináció fontos tényezői (*Simsa* 2000b).

Meglátásom szerint tevékenységükre abban a tudatban lehet építeni, hogy e szerveződések sem mindenhatók, működésük során számos probléma merülhet fel, negatívum jelentkezhet, és pontosan jellegüknel fogva sérülékenyebbek, kiszámíthatatlanabbak, illetve alapvetően más jellegű nehézségekkel kell szembenéznük, mint a társadalmi, politikai, gazdasági élet többi szereplőjének, jelentőségük azonban mind az egyének, mind a társadalom egésze számára vitathatatlan.

Egyes szerzők (*Carson* 2002) azonban már a civil kezdeményezések szerepének gyengüléséről beszélnek, különösen, ami a társadalmi változások közvetítőjekénti szerepkörüket illeti. Az amerikai szerző, aki egyben gyakorló nonprofit szak-

³ Ez a számbeli, súlybeli növekedés Nyugat-Európában már a hetvenes évektől kezdődően megfigyelhető, és igazából a nyolcvanas évektől volt robbanásszerű. Magyarországon a politikai enyhülés következtében a nyolcvanas évek második felében indult meg lassan az öntevékeny szervezetek számának a növekedése, ami aztán a rendszerváltozást követően felgyorsult, és minden várakozást felülmúló fejlődésen ment keresztül. A Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai szerint napjainkban 53 ezer alapítvány, egyesület, egyesület, társadalmi szervezet működik az országban (www.ksh.hu), közel hatszor több mint a nyolcvanas évek végén–kilencvenes évek elején.

ember is, arra figyelmeztet, hogy egyre nagyobb szakadék tátong a társadalmi elvárás és a között, ahogyan ténylegesen működnek ezek a szervezetek. A köz tudatban élő „nonprofit image” (hogy nagyrészt önkéntesek, illetve adott ügynek elkötelezett emberek által működtetett kicsi szervezetekről van szó, amelyek főként egyéni közreműködők pénz, idő és termék hozzájárulásaira számítanak, azaz jelentős mértékben magántámogatásokból valósítják meg tevékenységüket) egyre inkább nem igaz. A társadalmi elvárás és a nonprofit szektor tényei közötti elszakadás egyáltalán nem veszélytelen a szektor jövőjét tekintve, hiszen a jelenleg következtében meginog az emberek (a társadalom) civil kezdeményezésekbe, nonprofit szervezetekbe fektetett bizalma (Carson 2002). Carson megállapítására szinte rímelve Putnam az amerikai társadalomról írott könyvében arra a megállapításra jut, hogy a 20. század végéhez közeledve csökkent az amerikaiak civil szerveződési vágya: kevesebb a másokat segítő kezdeményezés és kevesebb önkéntes munkát vállalnak az emberek, és általában megcsappant a közösségi ügyekben való részvétel (pl. választási aktivitás) (Putnam 2000).

Fukuyama (2000) viszont számos felmérés, illetve kutató adataira hivatkozva (pl. Ladd; Salamon; Wolfe felmérései; National Opinion Research Center: General Social Survey [Általános Társadalmi Felmérések]; Értékek a Világban Felmérések [ÉVF]; közvélemény-kutatások) cáfolja Putnam állításait. Fukuyama hangsúlyozza, hogy igazából egymásnak ellentmondó tendenciák érvényesülnek: az valóban igaz, hogy bizonyos típusú – elsősorban a hagyományos – szervezetekben (pl. szakszervezetekben) való tagság csökkent, viszont megfigyelhető, hogy a különböző hobbi, sport, vagy szakmai szervezetek, jótékonyági egyesületek inkább erősödtek, ezekben szívesebben vesznek részt az emberek, illetve számos új típusú csoport, szerveződés jött létre a nyolcvanas–kilencvenes években (pl. emberjogi, környezetvédelmi szervezetek). Ez az ellentmondó trend nemcsak az USA-ban, hanem más fejlett országokban is megfigyelhető. Ugyanezek a tendenciák érvényesülnek az önkéntes munkavégzés tekintetében is: a kilencvenes években lényegesen magasabb azon amerikaiaknak az aránya, akik így kapcsolódtak be civil szervezetek munkájába, mint a hetvenes vagy nyolcvanas években (pl. 1984-ben 44; 1997-ben 55 százalék), viszont vannak olyan szervezetek, szervezettípusok, amelyek az önkéntesek számának csökkenéséről számolnak be (Fukuyama 2000); az okok az önkéntesség motivációinak megváltozásában is keresendők.

Ezek az amerikai vizsgálatok, illetve egymásnak ellentmondó írások, trendek rámutatnak arra, hogy nem töretlen a civil társadalom eme szférájának a fejlődése, és rávilágítanak, rávilágíthatnak arra, hogy milyen problémák,⁴ illetve irányok várhatók a szektor fejlődésében, hiszen az USA-ban lényegesen korábban kezdődött a civil (nonprofit) szervezetek felfutása, mint akár Nyugat-Európában, vagy a világ többi részén.

⁴ A Carson által jelzett image probléma megoldása nem lehetetlen – erre nézve a szerző ad is javaslatokat (Carson 2002:435–436) –, és feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a nonprofit szervezetekbe vetett bizalom helyreálljon.

A civil szervezetek szerepe és jelentősége

A társadalmi önszerveződések fontos társadalmi, társadalomlélektani, politikai (társadalmpolitikai), gazdasági funkciókkal bírnak mind az egyének, kisebb közösségek, mind a társadalom egésze számára, tevékenységük, szerepvállalásuk révén hozzájárulnak a társadalom „egészségesebb” működéséhez.

Jelen fejezet legfontosabb szerepkörök, illetve az önkéntes részvételből – önkéntes munkából, tagságból – származó személyes és társadalmi előnyök számbavételére törekszik.

A civil kezdeményezések számának és szerepének utóbbi évtizedekben tapasztalt jelentős mértékű növekedése közepette a civil szervezetek gyakorlatilag az élet minden területén jelen vannak, hozzájárulásuk a demokrácia működtetéséhez, „a társadalom jólétéhez és fejlődéséhez, kulturális sokszínűségéhez nagyobb jelentőségű, mint bármikor az idők folyamán” (*Az Európai Közösség... 1998:29*).

Az említett dokumentum – amely uniós szinten az egyike az első olyan kiadványoknak, amelyek az EU civil szerveződésekkel kapcsolatos politikáját fogalmazzák meg – a civil kezdeményezéseket a demokrácia „alapvető építőköveinek” (*Az Európai Közösség... 1998:29*) nevezi, és számos, a civil társadalommal, nonprofit szektorral foglalkozó kutatóval, szakemberrel (pl. Gellner, Putnam, Douglas, Dahl, Jenkins, White) egyetemben a demokratikus politikai rendszerek működtetésében, a demokrácia megszilárdításában, megóvásában játszott szerepüket hangsúlyozza, hiszen pl. sokszínűségük révén jelentős mértékben hozzájárulnak a modern demokráciák fontos elemének, a pluralizmusnak a kifejeződéséhez, megvalósulásához (*Douglas – idézi Jenkins 1997:8*), illetve védelmezik és erősítik azt (*Siegel & Yancey 1992:15*). Ez a gondolat azonban nem újkeletű, A. de Tocqueville már a 19. században írott klasszikus művében (*Democracy in America*) a demokrácia letéteményesét látta az önkéntes szervezetekben.

E szervezetek jelentős társadalomszervező és érdekartikulációs szereppel bírnak, az állampolgárok számára megfelelő keretet és lehetőséget biztosítanak az önszerveződésre, arra, hogy azonos érdeklődési kör, hasonló problémák kezelése, megoldása, meghatározott célok elérése, embertársaik megsegítése végett létrehozzák saját egyesületeiket, klubjaikat, szövetségeiket, kifejezzék igényeiket, érvenyesítsék érdekeiket. Ezek a kezdeményezések alkalmasak arra is, hogy a kialakult, kifejezett csoportérdekeket összekapcsolják nagyobb közösségi, illetve közérdekekkel is (*Putnam – idézi Jenkins 1997*). Clark véleménye szerint a civil szervezeteknek, mint politikai szereplőknek pontosan a különböző érdekek képviselete az egyik legfontosabb feladata, azaz a „leghatékonyabb érdekképviselet létrehozására” (*Clark 1992 – idézi Simsa 2000b:126*) kell törekedniük.

A társadalmi önszerveződések társadalmi alternatívák megjelenítésére adnak tehát lehetőséget: a többségitől, az általánostól (átlagostól) eltérő értékek, érdekek, szükségletek, igények megfogalmazására, képviseletére, kielégítésére, alternatív megoldási módszerek kifejlesztésére, alkalmazására adnak módot, lehetőséget, és mint társadalmi intézmények (intézményi formák) is alternatívát jelentenek (sa-

játos szervezeti-jogi forma, speciális gazdálkodási feltételek, szabályozás). Egy jól működő civil szféra az alternativitás révén bővíti a választási lehetőségeket, és ezáltal kiegyenlítettebbé teszi a társadalom működését (Glózer 2000). Másrészt az emberek közös érdekek, célok, értékek mentén való összefogása révén a civil szervezetek hozzájárulnak a társadalom legfőbb – és legnehezebb – feladatának, nevezetesen a közösségi összetartás és az individualizmus összhangjának megteremtéséhez (Seligman 1997). A civil kezdeményezések nagy számából szerteágazó társadalmi kapcsolatokra, az állampolgári felelősségérzet és szolidaritás erősségére, az egyének szilárd társadalmi beágyazottságára lehet következtetni (Kuti 1998). Minél többen vesznek részt, kapcsolódnak be civil szervezetek munkájába, tagjai különböző egyesületeknek, kluboknak, köröknek, annál erősebbek az emberek közötti érzelmi és információs hálók, illetve annál több bizalom és együttműködési készség halmozódik fel a társadalomban (Putnam 2000). A civil szervezetek gazdag hálózata nélkül a társadalom atomizálódik, ebben az esetben nincsenek olyan meghatározó erők, amelyek az egyéni érdekek sokféleségét csoportérdekekké erősítik fel. A civil szféra kiterjedtsége tehát bizonyos értelemben a társadalom egészségének mutatójaként is felfogható (Kuti 1998), másrészt mivel az önkéntes szerveződések a demokratikus rendszerek működésében elengedhetetlen szerepet töltenek be, a demokratikus folyamatok érettségének egyik mutatójaként is tekinthetők.

Sok ember számára az öntevékeny szervezetekben való részvétel az egyedüli lehetőség (a választásokon, illetve a népszavazásokon való megjelenésen kívül) a demokratikus folyamatokba. Így ezek a szerveződések a szervezet működésében, működtetésében, a vállalt tevékenység ellátásában való aktív részvétel, szerepvállalás kapcsán elősegítik, illetve lehetővé teszik az egyének bekapcsolódását közösségi ügyek alakításába, részvételét a közösségi cselekvésben, társadalmi tevékenységekben, a közösségi intézmények működésében.

Ezekon a szabad akaratból, privát döntések nyomán létrejövő öntevékeny szervezeteken belül olyan érintkezési, viselkedési formákat sajátíthatnak el, gyakorolhatnak az emberek (pl. szolidaritás, bizalom, vitaszabadság, döntésekben való részvétel, kompromisszumkészség, felelősségérzet, kezdeményezőkézség), amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes egyének polgárként és ne alattvalóként viselkedjenek (Kuti 1996); meghatározó szerepet töltenek be tehát az állampolgári öntudat, a polgár-tudat, a civil tudatosság (Vajda 1997; *Az Európai Közösség... 1998*), „civil-identitás” (Glózer 2000:21) kialakításában, fejlesztésében, ami „sokszor látensnek tűnő, de valójában jelentős politikai szerepet” (*Az Európai Közösség... 1998:9*), és tegyük hozzá szocializációs szerepet jelent. A szervezeti részvétel kapcsán a tagok, önkéntesek a demokrácia, de egyéni fejlődésük tekintetében is fontos képességekre, jártasságokra, tudásra, szakértelemre tesznek szert, szélesítik élettapasztalataikat (Gaskin & Smith 1997) – pl. hogyan kell fenntartani egy szervezetet, hogyan kell civilizált módon megoldani a problémákat, de ez a tudás magában foglalhat speciális politikai kérdésekben való jártasságot is (pl. hogyan

működnek a politikai intézmények). Emiatt a civil szerveződések a „demokrácia iskoláinak” is nevezik (*Wollebaek & Selle* 2002:35). E szervezetek öntudatra ébresztik az egyént, hozzájárulnak ahhoz, hogy kialakuljon bennük a „felelősök vagyunk saját és szűkebb-tágabb környezetünk sorsáért” érzés, a körülöttük folyó dolgokba, történésekbe való beleszólás, azok befolyásolásának igénye, illetve ezen igény aktív gyakorlására az együttműködés különböző formáival megfelelő keretet, lehetőséget is biztosítanak. Claus Offe a civil társulások fő funkcióját éppen abban látja, hogy képessé teszik, rábírják az embereket arra, hogy saját és mások érdekében aktívan és felelősen vegyenek részt jövőjük alakításában, olyan közeget teremtenek, amely „felelős cselekvésre” (*Offe* – idézi *Habermas* 1993:42) bátorítja az egyént. Hasonló véleményen van *Putnam* (1995) is, aki úgy tekint a civil szervezetekre, mint az állampolgári felelősségérzet, valamint a társadalmi bizalom⁵ és a horizontális társadalmi kapcsolatok elsődleges forrásaira. Ezek a tényezők, amelyek egyben a társadalmi tőke alkotói, képessé teszik az embereket, a résztvevőket, azaz a szervezet tagjait, önkénteseit arra, hogy hatékonyan dolgozzanak, küzdjenek együtt közös céljaik elérése érdekében (*Putnam* 1995), képessé teszik őket az együttműködésre. Egy szervezetben való tevékenykedés során – akár tagként, akár önkéntesként – a „tagoknak meg kell bízniuk abban, hogy azok az emberek, akikkel együtt kell dolgozniuk, nem fognak a közös célokkal ellentétesen cselekedni” (*Putnam* 1993 – idézi *Wollebaek & Selle* 2002:33). Az együttműködés egyik legfontosabb előfeltétele tehát a bizalom, amit csakúgy, mint az állampolgári felelősségtudatot a civil szervezetek a részt vevő individuumok kölcsönhatásán keresztül hoznak létre. *Putnam* a társadalmi tőke létrehozatalában, illetve ezzel összhangban egy jól működő társadalom megvalósításában a személyes kapcsolatok fontosságát hangsúlyozza, meglátása szerint a civil szervezetekben való részvétel, tagság fontossága pontosan abból adódik, hogy e szerveződések főleg a tartós közösségi kapcsolatok révén – hiszen rengeteg személyes kapcsolatot építenek és tartanak fenn – képesek a társadalmi tőke létrehozására és közvetítésére, a társadalmi struktúra erősítésére (*Putnam* 1995). A civil szervezetek tulajdonképpen, mint társadalmi hálózatok (kapcsolatok) segítik a közös célok elérését. Mint horizontális hálózatok léteznek, tehát nem alá-fölérendeltségi viszonyban működnek, hanem a demokratikus részvételnek kell bennük érvényesülni, ez annak ellenére így van, hogy egy szabadidős vagy hobbiegyesületnek is van „vezetője”. A horizontális hálózatok (kapcsolatok) pedig sokkal inkább hozzájárulnak a kollektív problémák megoldásához, mint egy vertikális hálózat. Ahhoz azonban, hogy ténylegesen tegyenek valamit a közösség javára, illetve ér-

5 A bizalom valamennyi emberi kapcsolat lényeges eleme, „kiterjesztése és egyetemessé tétele elengedhetetlen a polgári (civil) társadalom megteremtéséhez” (*Seligman* 1997:186). A bizalom meghatározó szerepére E. Durkheim hívta fel a figyelmet; az embereknek a társadalmi létezés jellemző bizonytalanság közepette – ami mind az egyes egyének életét, mind az egymás közötti kapcsolatokat is jellemzi –, életük kiszámíthatóbbá, biztonságosabbá tétele végett szükségük van a kölcsönös bizalom tartós, egyetememes érvényű hálózatainak, struktúráinak a kiépítésére. A bizalom alapjainak megteremtése nemcsak az egyes individuumok közötti kapcsolatok lényeges eleme, hanem a társadalom kiszámítható működéséhez az intézményi struktúrában is jelen kell lennie.

dekében, az állampolgári felelősségtudatra is szükség van a bizalmon és a személyes kapcsolatokon túl. Putnam hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke egyetlen eleme sem elegendő önmagában ahhoz, hogy egy aktív részvételen alapuló demokrácia alakuljon ki, ez csak mindhárom elem (bizalom, a hálózatok [kapcsolatok] és az állampolgári felelősségtudat) összetalálkozásával alakulhat ki, Putnam bennük találta meg a demokrácia működésének a kulcsát (*Putnam 1993 – idézi Wollebaak & Selle 2002:34*).

Putnamnak a civil szervezetek társadalmi tőke létrehozásában játszott megállapításait empirikus úton próbálta tesztelni Wollebaak és társa. 1998-ban, Norvégiában végzett kérdőíves vizsgálatuk során a civil szervezetekben való aktivitás és a társadalmi tőke Putnam által meghatározott elemei, a társadalmi bizalom, a társadalmi kapcsolatok, illetve az állampolgári kötelezettségvállalás (felelősségérzet) összefüggését kutatták.

A kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy a civil szervezetekben való részvétel és a társadalmi bizalom között határozott kapcsolat figyelhető meg, még a teljesen passzív tagok is sokkal bizakodóbbak, mint a kívülálló, azaz az egyetlen egyesületben, társadalmi önszerveződésben sem tagok. A nem tagok fele válaszolta azt, hogy „legtöbb emberben lehet bízni”, addig a tagként vagy önkéntesként bekapcsolódók között ez az arány elérte a 70 százalékot, az aktív tagok esetében pedig a 79 százalékot (1. ábra). A civil szervezetekben való részvétel, tagság – akár passzív, akár aktív tagságról legyen is szó – tehát valóban hozzájárul a bizalom fejlődéséhez, kialakulásához. A kutatás azt is megerősítette, hogy a többszörös tagságnak nagyobb hatása van a társadalmi bizalom fejlődésére, mivel azok, akik több szervezet munkájába is bekapcsolódnak, bizakodóbbak, mint akik csak egy szervezettel állnak kapcsolatban (1. ábra). A kutatók azt is megfigyelték, hogy nemcsak a többszörös tagság emeli a társadalmi bizalom szintjét, hanem a bizalom legmagasabb foka azok körében jellemző, akik nem egyszerűen több szervezetnek a tagjai, hanem több, különböző típusú, célú szerveződésben tevékenykednek (*Wollebaak & Selle 2002:43*).

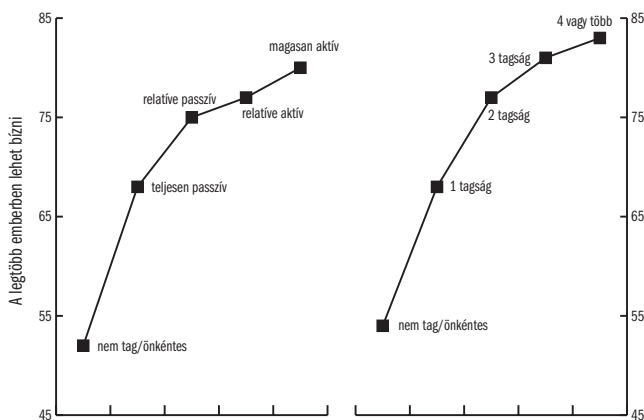
A kutatás további megállapításai, hogy a civil szervezeti tagságnak a társadalmi kapcsolatok szélességére is pozitív hatása van, az aktivitás szintje, illetve a szervezet típusa azonban nem befolyásolja jelentősen a társadalmi kapcsolatokat. Az állampolgári elkötelezettségre (kötelezettségvállalásra) – amit a norvég kutatók a politikai érdeklődéssel, a napi sajtó olvasásával, illetve a parlamenti választásokon való részvétellel (szavazási magatartás) mértek – mint a társadalmi tőke harmadik összetevőjére gyakorolt hatást vizsgálva a kutatók szintén azt találták, hogy a különböző szervezetek tagjai, kivéve azokat, akik vallásos szervezetben tevékenykednek, a társadalom iránti elkötelezettség magasabb fokát mutatják, mint azok, akik nem tagok. A demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség) hatásának kiszűrése után is megmarad a szervezeti részvétel hatása, legyen az akár passzív, vagy aktív, igazából a tagság és nem tagság között van jelentős különbség, illetve a többszörös tagság hatása is meghatározó (2. ábra).

A kutatók a társadalmi tőke mindhárom elemének esetében azt találták tehát, hogy erőteljes pozitív kapcsolat van az adott elemek szintje és a civil szervezetekben való részvétel között, ezek a szervezetek jelentős mértékben hozzájárulnak tehát a társadalmi tőke létrehozásához, fejlesztéséhez. Putnam elképzelésével szemben, aki csak az aktív tagságnak, részvételnek tulajdonított nagy jelentőséget, az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a passzív részvételnek is fontos szerepe van a társadalmi tőke építésében, hiszen az érintettség, bevonódás, az ún. állampolgári illetékesség egy jelentősebb magasabb szintjét jelenti, mint a nem tagok esetében.

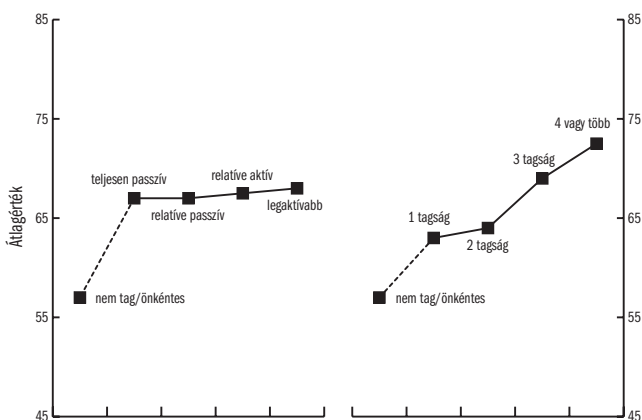
1. ábra: A civil szervezeti részvétel és a társadalmi bizalom kapcsolata

Forrás: *Wollebaak & Selle* 2002, 44. oldal, 1. ábra alapján.

2. ábra: A civil szervezeti részvétel és az állampolgári elkötelezettség-index kapcsolata

Forrás: *Wollebaak & Selle* 2002, 52. oldal, 3. ábra alapján.

A társadalmi tőke kialakulásában jelentős szerepet betöltő civil szervezetek fontos véleménybefolyásoló, -alakító, érték- és magatartásformáló szocializációs ágenssek is, mint közösségek „a mindennapi viselkedéskultúrának, a civilizált emberi érintkezésformák kialakulásának is jó iskolái” (*Hankiss* 1983:169). E kezdeménye-

zések „tagjaikba nevelik az együttműködésre való fogékonyságot, szolidaritást, és a közösségi életben való részvételt. Ez egyrészt „a szocializáció egyik hatása, amely során a tagok megtanulják a helyes viselkedést” (Putnam 1993 – idézi Wollebaek & Selle 2002:35). A civil szervezetekben való részvétel tökéletes terépe pl. az egymás iránti tolerancia, empátia, szolidaritás gyakorlásának, illetve eme hajlandóság (azaz, hogy pl. szolidárisak legyünk másokkal) „kifejlődésének”, vagy a társadalmi problémák iránti érzékenység növelésének. A polgárok közötti kölcsönös együttműködés, a társadalmi szolidaritás az egyének között létrejövő megállapodásokban, szerződésekben és különböző erkölcsi, társadalmi, gazdasági, politikai kapcsolatokban, kötelekekben realizálódik (Seligman 1997), azaz ez az együttműködési hajlandóság, szolidaritás hívja életre a társadalmi önszerveződéseket, ez az alapja a jótékonyságnak, a „másik” megsegítésének, az ún. „önkéntes jövedelemátcsoportosítás” (Kuti 1991:20) megvalósulásának, a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére való állampolgári törekvésnek.

Durkheim a társadalmi szolidaritás egyetlen biztosítékát az egyének és az állam között álló, közöttük közvetítő funkciót betöltő szakmai és foglalkozási szervezetek, napjaink szóhasználatával élve: civil szervezetek létrehozásában látta. Úgy vélte, hogy ezek azok a társulások, amelyek mint „érdekek, eszmék és érzelmek által összefűzött közösségek képesek arra, hogy erkölcsi hatalmat gyakoroljanak az őket alkotó egyének felett” (Durkheim 1962:245–246, ill. idézi Seligman 1997:131).

A civil szervezeteknek a társadalom számára „helyes viselkedés” kialakításában, az öntudatos polgár „megteremtésében” játszott jelentős szocializációs hatásuk miatt van fontos szerepük pl. a diákönkormányzatoknak, ifjúsági szervezeteknek, az e szerveződésekben való tagságnak, részvételnek, hiszen szocializációs szempontból életkoruk egyik legfontosabb szakaszában olyan élményekre, tapasztalatokra tehetnek szert a fiatalok, amelyek alapvetően meghatározóak arra nézve, hogy felnőttkorukban milyen polgár válik belőlük, kialakul-e bennük az említett civil tudatosság, a másik megsegítésére való hajlandóság, a saját és embertársaik sorsáért érzett felelősség, a dolgok befolyásolására való igény, illetve törekvés.

A fiatalok részvétele a civil szervezetekben lehetőséget nyújt az önfejlődésükre, és értékes alapot jelent az állampolgárság gyakorlásához (Szigeti 2003). Külföldi empirikus tapasztalatok azt támasztják alá, hogy ha valaki korai életszakaszában (pl. középiskolai, felsőoktatási évek alatt) önkéntes munkát végez, vagy részt vesz valamilyen egyesületben, akkor később is nagyobb hajlandóságot mutat az e fajta viselkedésre, azaz a fiatalkori részvétel, önkéntesség növeli annak a valószínűségét, hogy a fiatalok felnőttkorukban a közösség aktív tagjává válnak, vagy önkéntes munkát vállalnak, vagy tagként kapcsolódnak be különböző társadalmi szervezetek munkájába (Brown 1999b; Smith 1999; Wilson & Musick 1999). Az önkéntességgel kapcsolatos fiatalkori élmények a tanulás és a tapasztalatok által járulnak hozzá a felnőttkori önkéntesség, részvétel ösztönzéséhez: ezek a tapasztalatok pl. információkat adnak az aktív társadalmi részvétel lehetőségeiről és jelentőségéről, a fiatalok megtapasztalhatják az önkifejezés termékeny módjait, másrészt megismerhetik azt a pszichikai jóérzést, amely mások megsegítéséből

fakad (Brown 1999b). A felnőttkori közösségi részvételre való fogékonyság kialakításához minden egyesület fajta, még a sportklubok is hozzájárulnak (Conway et al – idézi Wilson & Musick 1999). Azonban csak annak az önkéntes munkának, vagy tagságnak volt a felnőttkori részvételre hasznos hatása, amibe a diákok önként kapcsolódtak be, maguk választottak és élvezetesnek találtak, amikor kötelezően kellett valamilyen szervezetben részt venniük, az nem járt a későbbi (felnőttkori) közösségi részvételre nézve pozitív hatásokkal (Smith 1999; Wilson & Musick 1999). A jövő szempontjából fontos lenne az önkéntes munkára, civil szervezeti tagságra ösztönző ifjúsági programok kidolgozása, ezek beépítése az oktatási rendszerbe, azonban feltétlenül az önkéntesség, azaz a szabad választás, döntés lehetőségének megtartásával, érvényre juttatásával. Ezen programok kidolgozásánál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a fiatalok, fiatalabb életkorúak az átlagosnál lényegesen magasabb arányban kapcsolódnak be pl. önkéntes munkaként oktatási, sport, környezetvédelmi, kulturális, illetve kisebbségvédelmi és közbiztonsági (pl. polgárőr) szervezetek munkájába.

A civil szervezeteknek a különböző társadalmi csoportok, közösségek érdekeinek megfogalmazása, érvényesítése, az öntudatos polgár, illetve a rá jellemző viselkedési mód „kialakítása”, vagy akár a felmerülő társadalmi szükségletek jelzése és kielégítése mellett fontos integratív szerepe is van: erősítik az emberek társadalmi kötődéseit (Harsányi 1997; Kuti 1997), sokrétű személyes kapcsolatrendszer kiépítésére és fenntartására adnak lehetőséget. „Az önkéntes tevékenységek összehozzák az embereket, akik, lehet, hogy máskülönben nem lépnének kapcsolatba egymással.” (Brown 1999a:15) A szabadidő értelmes, hasznos eltöltésére adnak módot, ugyanakkor a valahová tartozás érzését nyújtják, azonosulási lehetőséget kínálnak, jelentenek. Egy egyesületben való tagság, egy alapítványnak végzett önkéntes munka fontos lelki szükségleteket elégíthet ki, önerősítő élmény, egy számukra fontos közösség munkájába való bekapcsolódás hozzájárul ahhoz, hogy az emberek kiéljék kreativitásukat, hasznosnak érezzék magukat, erősítsék önbizalmukat, kiegészítsék, kompenzálják az életük más területein esetleg sikertelen aktivitásukat, beilleszkedésüket. A civil szervezeteknek az önkéntes részvétel által pozitív hatása van a mentális és fizikai egészség állapotára, az egyén szubjektív jólétére (Wilson & Musick 1999). A civil szervezetek, mint önszolgáltató csoportok részét képezik azoknak az ún. támogató rendszereknek (Caplan 1987), amelyek a tartós interperszonális kapcsolatokban jönnek létre, és védő-megerősítő szerepet töltenek be: védik az egyént a különféle krízisekkel szemben, és segítik a problémákkal való megbirkózást. E támogató rendszerek kielégítik az egyéneknek a szociális környezetükből érkező, az egyéni cselekvés, feladatmegoldás társas támogatására, az eredmények értékelésére és jutalmazására vonatkozó visszajelzésekre (siker, megerősítés) vonatkozó igényét.⁶ A civil szervezetek feltehetőleg ezen szerepköré-

⁶ A szociális környezetből érkező visszajelzésekre vonatkozó szükségletre, illetve a visszajelzéseknek a testi-lelki egészség megőrzésében játszott szerepére G. Caplan hívta fel a figyelmet. Azokat a szociális hálózatokat, amelyek ezt a szükségletet kielégítik, kielégíthetik nevezte támogató rendszereknek. Ilyen támogató rendszerek a család, mint primer csoport, az ún. közösségi kapuőrök (community gatekeepers) (pl. tanító, pap), a szomszédsági csoportok, illetve az önszolgáltató csoportok (Caplan 1987).

vel magyarázhatóak azok az empirikus tapasztalatok, amelyek azt mutatják, hogy azon középiskolások körében, akik önkéntes munkásként vagy tagként bekapcsolódtak valamilyen öntevékeny szervezet tevékenységébe, az aktivitás időszakában lényegesen kisebb valószínűséggel fordult elő problémás (antiszociális) viselkedés (Allen, illetve Hart & Atkins kutatásai – idézi Wilson & Musick 1999).

A civil szervezetekbe való bekapcsolódásból fakadó hasznosság tudata, a valahová tartozás érzése, az értelmes munkából fakadó önbizalom különösen a bizonytalan helyzetbe került emberek esetében lehet nagyon fontos (Kuti 1998). Pl. a munkanélküliek, különösen a hosszú távú munkanélküliek, illetve az idősebb, még aktív, de már nyugdíjas emberek életében, „társadalomban tartásában” tehetnek fontos szerepre az önkéntes kezdeményezések.⁷ A szervezeti tagság, az önkéntes munka révén a munkahelyüket elvesztett emberek nem veszítik el a munkában való jártasságukat, az emberekkel való kapcsolatukat, segít megőrizni az aktivitásukat, és az elsődleges munkaerőpiacról kikerült, kiszorult emberek könnyebben fel tudják dolgozni a „rám (már) nincs szükség” érzését, ha azzal találkoznak, hogy a segítségükre, tudásukra, munkájukra, ha más helyzetben, környezetben is, de igenis számítanak, szükség van. A civil szervezetek munkájába való bekapcsolódás a munkaerőpiacról kiszorult emberek számára az életük, idejük strukturálása szempontjából is fontos lehet.

A civil szerveződések egyik legfontosabb szerepe tehát pontosan abban a képességükben rejlik, hogy aktivizálni tudják az embereket, erősítik közösségi kötődéseiket, és a szervezeteken belül, illetve közöttük kialakuló informális hálózatok révén bekapcsolják őket a társadalom vérkeringésébe. „Az emberek társadalomba való integrálása, a közösségi kapcsolatok fejlesztése olyan funkció, amelyet semmilyen professzionális szolgáltató szervezet nem tud átvenni a nonprofit szervezetektől” (Kuti 1996:916).

A társadalmi integráció elősegítésében betöltött szerepük mellett aktív politikaformáló szerepük is van: egyrészt jelentős közvetítő szerepet – amit már Tocqueville is hangsúlyozott – töltenek be az állam (a kormány) és az állampolgárok közötti információ- és véleménycsere folyamatában azáltal, hogy megteremtik azokat a lehetőségeket és eszközöket, amelyeken keresztül az állampolgárok kritikusan közelíthetnek egyes kormányzati tevékenységekhez, elképzelésekhez; szakvéleményekkel, állásfoglalásokkal segíthetik a különböző hatóságok munkáját. Másrészt a politikai és szakmai döntéshozók számára jelzik a kielégítetlen, illetve újonnan felmerülő társadalmi igényeket, szükségleteket, eszközül szolgálnak ezek feltárásához és kielégítéséhez, így befolyásol(hat)ják az egyes szakpolitikák kialakítását (pl. kultúra, ifjúságpolitika, szociálpolitika stb.) (Harsányi 1997; Kuti 1997). Habermas szavaival élve a civil kezdeményezések már csupán ún. „publicisztikai befolyásuk révén (is) politikai hatást érnek el, mivel vagy közvetlenül

⁷ Sajnálatos módon azonban pontosan a valamilyen okból marginalizálódott személyek azok, akik nehezen találják meg azokat az alkalmakat és közösségeket, szervezeteket, amelyek a (re)integráció lehetőségét nyújtják számukra. Éppen ez miatt a civil szféra, nonprofit szektor egyik legfontosabb feladata kell, hogy legyen ezen emberek elérése, „megszólítása”, önkéntes tevékenységekbe való bevonása.

részt vesznek a nyilvános kommunikációban, vagy tevékenységeik jellegénél fogva hozzájárulnak a nyilvános vitához” (*Habermas* 1993:42).

A befolyásolás alternatív útját jelenthetik a különböző érdekek és értékek összegyűjtése és kifejezése révén, melynek hatékonyságát ún. „másodlagos egyesületek kiterjedt hálózata” segíti (*Putnam* 1993:90 – idézi *Wollebaek & Selle* 2002:35), azaz nem egyenként, önállóan próbálnak a szervezetek „nyomást gyakorolni”, hanem egymással összefogva, szövetkezve. Ez egyrészt fejleszti a társadalmi együttműködést, másrészt így egy hatékonyabb demokrácia alakulhat ki (*Wollebaek & Selle* 2002).

Az érdekek hatalommal szembeni hatékony képviselője, a befolyásolás, nyomás-gyakorlás nonprofit szervezetek által alkalmazott formáiról, stratégiáiról lásd bővebben *Kuti Éva* (1998), illetve *Ruth Simsa* (2000b) írásait.

A civil kezdeményezések intézményi kapcsolatokat jelentenek tagjaik és a politikai rendszer között, és közvetítő intézményekként szolgálnak, számos szerző hangsúlyozza azonban, hogy nemcsak állam és állampolgárok között töltenek be közvetítő szerepet, hanem tulajdonképpen ún. intermedier szereplőkként a különböző társadalmi rendszerek és részrendszerek között közvetítenek. Meghatározó pl. a formális bürokratikus rendszerek és a személyes élettér közötti összekötő szerepük: pl. *Habermas* (1981) a rendszer és az élettér áthidalásának funkciójáról beszél; *Streeck* (1987) megközelítésében a szociális- és értékorientált résztvevők és az intézményi környezet között közvetítenek; *Mayntz* (1992) az egyéni érdekeltségek és a közjólét közötti közvetítést hangsúlyozza (idézi *Simsa* 2000b:138–139).

Vannak, akik a társadalmi közvetítés specialistáiként interpretálják a civil (non-profit) szervezeteket. A szektort hiányzó láncszemnek tekintik, amely összekötő kapocs, közvetítő elem az állam, a piac (gazdaság) és az egyének, háztartások között (*Berger* 1981; *Heinze & Olk* 1981; *Stelle* 1997 – idézi *Simsa* 2000b:139); „szociális tapasz”, melynek integráló hatására és funkciójára mind az állam, mind a gazdaság, mind a társadalom rá van utalva (*Bauer* 1995; *Olk & Rauschenbach & Sachsse* 1995; *Zimmer & Priller* 1997 – idézi *Simsa* 2000b:139).

Politikai szerepvállalásukhoz hozzátartozik, hogy az állammal és a piaccal (a profitorientált magángazdasággal) szemben „ellenhatalmat” képeznek, a civil kezdeményezések megváltoztathatják a hatalmi egyensúlyt az állam és a társadalom között, az utóbbi javára (*Withe* 1994 – idézi *Bartal* 1999). Létrehozzák az állam és a piac (gazdaság) társadalmi ellenőrzésének mechanizmusait (*Siegel & Yancey* 1992), ezen stratégiák keretén belül megpróbálják az állami és gazdasági szervezeteket a már megfogalmazott feladatok, illetve deklarált megegyezések és irányvonalak betartására ösztönözni (*Simsa* 2000b). „A civil szférában az állampolgárok ellensúlyozni, korrigálni kívánják kiszolgáltatottságukat, ami a kormányzat és a piac részéről is fenyegeti őket, legyen ez a veszély tényleges vagy csupán szubjektív érzet.” (*Vajda* 1997:28)

A civil szervezetek elsősorban azonban az állammal szemben testesítenek meg bizonyos fokú civil kontrollt, ellenőrzik és felügyelik az államot pl. a közélet erkölcsének, a politikai döntések indokoltságának nyilvános megítélése révén (*Withe*

1994 – idézi *Bartal* 1999). A kormány „túlkapásaival” szembeni civil kontrollra vonatkozó álláspont éppen a Kelet-Közép-Európában lejátszódott társadalmi változások eredményeként született meg (*Gellner* – idézi *Jenkins* 1997:8), ahol maguk a civil kezdeményezések – elsősorban az emberjogi, környezetvédő és feminista körökben létrejött önkéntes társulások – is szerepet játszottak a változások indukálásában, elindításában (*Anbeier & Seibel* 1993; *Habermas* 1993). Továbbá különös jelentőséget biztosít e szervezeteknek e térségben az, hogy megjelenésükkel, szerepvállalásukkal segíthetnek azon csapdák elkerülésében, amelyeket az eddig túlállamosított szolgáltatások jövőbeni túlzott piacosítása jelentene (*Harsányi* 1999).

Az öntevékeny szervezetek többsége amellet, hogy megteremti az önszerveződés, illetve az érdekek megfogalmazásának, érvényesítésének a lehetőségét, nemcsak összefogja tagjait, hanem bizonyos szolgáltatásokat is nyújt nekik. Ezek ún. infrastrukturális és információs szolgáltatások (*Kuti* 1996, 1998), de jelentős azon szervezetek száma is, amelyek tagjai nemcsak haszonélvezői, hanem előállítói is e szolgáltatásoknak, és nemcsak tagjaiknak, hanem más embertársaiknak (is) kínálnak – akár ingyenesen, akár térítés ellenében – különböző termékeket, szolgáltatást, ellátást.

Az öntevékeny szervezetek maguk is aktívan részt vállalnak a felmerülő társadalmi igények, szükségletek ellátásában, az ezekre való reagálásukkal olyan új szolgáltatásokat vezetnek be, fogadtatnak el, illetve megpróbálják azok állami, önkormányzati támogatását elérni, amelyek korábban nem jelentek meg, nem voltak jelen a (köz)szolgáltatási kínálatban. Az átlagostól eltérő, speciális szükségletek felismerésével, kielégítésével tehát innovatív, illetve hiánypótló szerepet is betöltenek, illetve alternatívát kínálnak a piaci és az állami ellátással szemben. Adalbert Evers szavaival élve „az önszegély és a szociális támogatás apró hálózatai nem csupán az emberek jólétének védelmét szolgáló elemként fejlődtek ki, hanem azért is, hogy közeget szolgáltatassanak új szükségletek kifejezésére és új jogok igénylésére” (*Evers* 1995:607), az öntevékeny szervezetek tulajdonképpen a „társadalmi-politikai innovációk” egyik meghatározó elemének tekinthetők (*Rechnitzer* 1993:98). Az USA-ban már a hetvenes években születtek olyan íráások, amelyek az „innováció fontos laboratóriumaiként” említették az önkéntes egyesületeket (*Berger & Neuhaus* 1977 – idézi *Smith* 1999:169).

Különösen a szociálpolitika területén megjelenő innovációk nagy része köthető nonprofit szervezetek nevéhez. Történelmi példák bizonyítják, hogy e szervezetek gyakran ún. „előfutárok” bizonyos szolgáltatások tekintetében: az első árvaházak, gyermekkórházak, tbc-szanatóriumok, nőnevelési intézmények, munkaerő-közvetítő irodák, az első hajléktalan ellátó intézmények létrehozása is az ő nevükhöz köthető. „Ezeknek az úttörő jelentőségű intézményeknek a megalapítása számos esetben nem egyszerű jótékonyági akció volt, hanem egyúttal a nyomásgyakorlás eszköze is. Az önkéntes szervezetek vezetőinek viszonylag gyakran sikerült a kormányzatot meggyőzniük, hogy az adott társadalmi probléma jótékonyági ala-

pon nem oldható meg, s így számottevően hozzájárultak az állami ellátórendszer bővítésére vonatkozó döntések kikényszerítéséhez.” (*Kuti* 1998:38–39)

Az ún. újító (innovátor) szerepkörében való megjelenés nem csak azt jelenti, hogy maguk a szervezetek vezetnek be új szolgáltatásokat, vagy jelzéseikkel ezt „kikényszerítik”, hanem ún. „témaúttörőként” (*Simsa* 2000b:159) is hozzájárulnak a társadalom fejlődéséhez. Új témák felvetésével és az új problémák komolyan vételével („társadalmi súllyal való ellátásukkal” [*Simsa* 2000b:337]), azok megoldása iránt tanúsított érzékenységük kapcsán a civil szervezetek „társadalmi riadóztató” funkciót is ellátnak (*Simsa* 2000b:159). Habermas hangsúlyozza, hogy pl. a társadalmilag legsúlyosabb veszélyforrásokra sosem az állami apparátus, vagy a társadalmi hivatali rendszer tagjai hívják fel a figyelmet, illetve vetik fel az azokkal kapcsolatos problémákat, hanem a civil szervezetek szereplői (gondoljunk csak pl. az ökológiai veszélyekre, a harmadik világ kizsákmányolására, a világgazdaság rendszerének problémáira) (*Habermas* 1992 – idézi *Simsa* 2000b:159–160).

A jóléti ellátásból, szolgáltatásból való részleges állami, önkormányzati kivonulás következtében bizonyos területeken (pl. szociális ellátás, idősgondozás, kultúra) egyre gyakrabban kapcsolódnak be közfeladatok⁸ ellátásába; képesek arra, hogy a szociális szolgáltatások állami rendszerének negatívumait, hiányosságait korrigálják, kiegyenlítsék, illetve alkalmasak arra, hogy az ellátást személyre szabottá és rugalmasabbá tegyék. Szerepük ez irányú növekedése az állami, önkormányzati szerepvállalás csökkenésével a jövőben feltehetőleg tovább erősödik majd, a szolgáltatási decentralizáció folyamata egyre erőteljesebb.

A civil szervezetek szolgáltatás-szervezési szerepvállalása elsősorban nem önálló intézmény fenntartásának formájában valósul meg – bár ma már egyre több nem állami intézmény alakul⁹ –, általában kiegészítő és speciális szolgáltatási tevékenységet látnak el (*Horváth* 2002). Van, hogy az állami ellátórendszerhez kapcsolódóan végeznek különböző feladatokat, nyújtanak szolgáltatásokat, vagy alternatívát kínálnak a piaci és az állami ellátással szemben, de mint az előbbi bekezdésben írtuk, gyakori, hogy a felmerülő társadalmi igényekre, szükségletekre való reagálásukkal olyan új szolgáltatásokat vezetnek be, olyan feladatokat vállalnak fel, ill. megpróbálják azok állami, önkormányzati támogatását elérni, amelyek korábban nem voltak jelen a közszolgáltatási ellátásban, ill. jelenleg sincs helyük a meglévő hálózatokban gyakran azért, mert állami intézményi keretben aránytalanul magasabb költségek mellett lennének biztosíthatóak (pl. szenvedélybetegek, vagy kábítószeres fiatalok rehabilitációja).

A civil szervezetek közfeladatok ellátásába való bekapcsolódása forrásbővülést is jelent(het) a szolgáltatások ellátása terén, hiszen az állami, költségvetési pénzek mellett egyéb finanszírozási forrásokat is fel tudnak használni (pl. állampol-

8 Azok a feladatok minősülnek közfeladatoknak, amelyek ellátásáról jogszabályok alapján az államnak vagy a helyi önkormányzatoknak kell gondoskodni.

9 Pl. a kilencvenes évek végén már közel 300 nem állami fenntartású szociális ellátást nyújtó intézmény működött az országban, többségük tartós bentlakásos, időskorúakat gondozó otthon, de számottevő a fogyatékosokat, szenvedélybetegeket, időseket ellátó bentlakásos, ill. nappali intézmény is (*Hazai* 1999:58).

gári és vállalati adományok, saját gazdálkodási, vállalkozási tevékenység bevétele) (Harsányi 1997; Kuti 1997) – természetesen a forrásbővülés lehetősége csak akkor áll fenn, ha a feladatok átadásával egy időben a költségvetési pénzekből is részesülnek a szervezetek.

Szolgáltató szerepük hangsúlyozása mellett nem szabad elhanyagolnunk a civil (nonprofit) szervezetek társadalmi újraelosztásban játszott szerepét sem. Erre hívja fel a figyelmet Kuti Éva a nonprofit elméleteket bemutató cikkében (1991), illetve az *Európai Közösség Bizottságának közleménye* (1998) is. A társadalmi önszerveződések közvetítésével lezajlik valamiféle „önkéntes” jövedelemátcsoportosítás, különösen az alapítványok szerepe emelendő ki e téren. E szervezetek többsége adománygyűjtéssel, adományosztással, magánszemélyek, intézmények támogatásával foglalkozik, tevékenységüknek fontos redisztributív hatása van. Az adományok gyűjtése és elosztása során olyan újraelosztási folyamatoknak lehetünk a tanúi, amelyekben a társadalom valamennyi szektora (mind az állami, önkormányzati, vállalati szféra, mind a lakosság) adományozóként is és támogatottként is érdekelt (Kuti 1998:163).

Az öntevékeny szerveződések társadalmi újraelosztásban, illetve a szolgáltatások terén betöltött szerepének értéke nehezen mérhető, illetve becsülhető, s egyúttal felbecsülhetetlen (Kuti 1996), hiszen „kétségtelen, hogy a civil kezdeményezések többségükben a mindennapi élet apró szükségleteihez igazodnak, s közvetlenül nem a társadalom egészét, hanem csak annak szűkebb csoportjait szolgálják [...] azonban [...] a társadalom egészsége végső soron legalább annyira függ a hétköznapi problémák megoldásában segítséget kínáló [...] szervezeti hálótól, mint a makrotársadalmi intézményektől” (Kuti 1996:909).

A civil kezdeményezések, társadalmi önszerveződések tehát nemcsak fontos társadalmi, illetve politikai szereplők, hanem, mint szolgáltatóként való megjelenésük is mutatja, fontos gazdasági tényezők is. A civil szféra, nonprofit szektor szereplői meghatározó gazdasági erőt képviselnek, jelentős tárgyi és anyagi eszközök felett rendelkeznek, illetve komoly emberi erőforrásokat mozgósítanak alkalmazottaik és önkénteseik révén. Az önkéntes munkavégzés mellett egyre több embert foglalkoztatnak hivatalos keretek között is – rész munkaidőben vagy teljes állásban –, foglalkoztatóként való fellépésük, munkahelyteremtő szerepük a fejlett piacgazdaságokban egyre meghatározóbb,¹⁰ valamint a GNP-hez, illetve a társadalmi jóléthez való hozzájárulásuk sem elhanyagolható.¹¹

10 Franciaországban és Németországban pl. a kilencvenes évek közepén a munkavállalók 4,9 százalékát, az Egyesült Királyságban 6,2 százalékát nonprofit szervezetek alkalmazták, de Hollandiában (12,5 százalék), Írországban (11,5 százalék) és Belgiumban (10,5 százalék) már a 10 százalékot is elérte, illetve meghaladta az említett időszakban a szektorban foglalkoztatottak aránya. Ausztriában az alkalmazottak 4,5 százaléka, Finnországban 3 százaléka dolgozik a nonprofit szervezeteknél (Salamon & Anbeier 1999). Ezek a számok összességében több millió munkavállalót jelentenek.

11 A kilencvenes évek első felében a nonprofit szervezetek GNP-hez való hozzájárulásának aránya az Egyesült Királyságban közel 5 százalék volt (4,8 százalék), de Franciaországban és Németországban is meghaladta a 3 százalékot (3,3 illetve 3,6 százalék) (Forrás: *Az Európai Közösség...* 1998:26).

Magyarországon a nonprofit szervezetek foglalkoztatóként való fellépése, munkahelyteremtő szerepe még nem annyira meghatározó és jelentős, mint számos nyugat-európai országban. Azonban folyamatosan és jelentősen növekszik a szóban forgó szervezeteknél foglalkoztatottak száma. A KSH becslése szerint 2002-ben már 90 173 fő dolgozott főállású vagy nem főállású alkalmazottként a magyar nonprofit szektorban (ami háromszorosa az egy évtizeddel korábbi értéknek) (*A nonprofit szektor...* 2004:37). A számított főállásúak száma (amit a nemzetközi összehasonlításhoz használhatunk) ma már megközelíti a 71 ezer főt (70 805), ez az összes foglalkoztatott kb. 2,3 százalékát jelenti. A gazdaságilag nem prosperáló területeken a nonprofit szervezetek, mint a szociális gazdaság szereplői, illetve mint potenciális munkahelyteremtők meghatározó szerepre tehetnek szert.

A civil szervezetek foglalkoztatásban betöltött szerepének különleges jelentőséget tulajdonít az Európai Unió már többször hivatkozott, az önkéntes szervezetekkel kapcsolatosan megjelent kiadványa, melynek háttérben a foglalkoztatási gondok kedvezőtlen tendenciáinak a felismerése húzódik meg. J. Rifkin *End of Work* címmel megjelent könyvében e kedvezőtlen tendenciákra hívja fel a figyelmet: a fejlett piacgazdaságok munkaerőpiacán már egyre kevésbé működik az a gyakorlat, hogy a technológiai forradalmak által teremtett munkaerő-felesleget az új gazdasági ágazatok felszívják. A társadalmi-foglalkoztatási problémák megoldására az öntevékeny szektor megerősítése kínál(hat) egyfajta lehetőséget (Rifkin – idézi *Az Európai Közösség...* 1998:10).

* * *

A magyar nonprofit szektor méretét, társadalomszervező, ill. érdekérvényesítő erejét, a közjavak, közszolgáltatások előállításában betöltött, ill. vállalt szerepét tekintve ma még lényegesen elmarad az USA, illetve a legtöbb nyugat-európai országra jellemzőktől. Azonban ne feledjük, Magyarországon alig 15 éve hárultak el a társadalmi önszerveződések, civil kezdeményezések létrejötte, aktív működése elől a politikai akadályok. Mint minden társadalmi intézmény, a civil (nonprofit) szervezetek is szorosan úgymond beágyazottak a társadalmi, gazdasági struktúrákba, azaz a szektor jelenét, jövőjét, lehetőségeit és fejlődését elsősorban az adott ország sajátosságai, jogi, szabályozási, gazdasági-társadalmi környezete, történelmi hagyományai stb. határozzák meg. A magyar nonprofit szektor az elmúlt másfél évtizedes „új történelme” alatt elkezdte (ill. folytatta a 20. század közepén megrekedt) ígéretesnek tűnő fejlődését. A civil kezdeményezések jelenléte napjainkra szinte általánossá vált minden településtípusban; a lakosság önszerveződési aktivitásának fokozódásával mind a városok, mind a községek többségének életét is színesítik, hozzájárulnak a közösségi ügyek alakításához, a társadalmi problémák megoldásához, az egyének életének teljesebbé tételéhez.

NÁRAI MÁRTA

IRODALOM

- ANHEIER, HELMUT K. & SEIBEL, W. (1993) A nonprofit szektor és a társadalmi átalakulás. *Európa Fórum*, No. 3. pp. 22–37.
- BARTAL ANNA MÁRIA (1999) *Nonprofit alapismertetek kézikönyve*. Budapest, Ligatura Kiadó.
- BROWN, ELEONOR (1999a) Assessing the Value of Volunteer Activity. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 1. pp. 3–17.
- BROWN, ELEONOR (1999b) The Scope of Volunteer Activity and Public Service. *Law & Contemporary Problems*. Autumn. pp. 17–42.
- CARSON, EMMETT D. (2002) Public Expectations and Nonprofit Sector Realities: A Growing Divide With Disastrous Consequences. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 3. pp. 429–436.
- CAPLAN, G. (1987) Támogató rendszerek és közösségi mentálhigiéné. In: *Közművelődés, mentálhigiéné, pszichokultúra*. Szöveggyűjtemény. Budapest, OKK Módszertani Intézet.
- CZIKE KLÁRA (2001) Önkéntesség számokban. *Esély*, No. 6.
- CZIKE KLÁRA & BARTAL ANNA MÁRIA (2004) *Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi*. Zárótanulmány. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Az Európai Közösség Bizottságának közleménye az önkéntes szervezetek és alapítványok szerepének erősítéséről Európában* (1998) Budapest, Európa Ház.
- EVERS, ADALBERT (1995) Etlodások a jólétmixben. Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. In: ANDORKA R. & HRADIL, S. & PESCHAR, J. L. (eds) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó. pp. 605–632.
- FUKUYAMA, FRANCIS (2000) *Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GASKIN, KATHARINE & SMITH, JUSTIN D. (1997) *A New Civic Europe? A Study of the Extent and Role of Volunteering*. The National Centre for Volunteering.
- GLÓZER RITA (2000) Civil szervezetek – kommunikációelméleti keretben. In: *Civil évkönyv 1999*. Budapest, Európa Ház. pp. 18–24.
- HABERMAS, JÜRGEN (1993) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég-Gondolat.
- HALFPENNY, PETER (1999) Economic and Sociological Theories of Individual Charitable Giving: Complementary or Contradictory? *Voluntas*, No. 3. pp. 197–215.
- HANKISS ELEMÉR (1983) *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető kiadó.
- HARSÁNYI LÁSZLÓ (1997) Az állam és a nonprofit szektor. *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 17–21.
- HARSÁNYI LÁSZLÓ (1999) A harmadik szektor. In: Tóbiás P. (ed) *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Budapest, Hálózat a Demokráciáért Program. pp. 9–23.
- HAZAI ISTVÁNNÉ (1999) A szolgáltatások szerepe a szociális ellátásokban. In: TÓBIÁS PÉTER (ed) *I. m.* pp. 52–72.
- HORVÁTH M. T. (2002) Civil szerveződések szerepe a közszolgáltatásokban. In: *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest-Pécs, Dialog Campus Kiadó. pp. 157–175.
- JENKINS, R. M. (1997) A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. In: BALOGH E. & BULLAIN N. & SIMON I. (eds) *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány. pp. 7–14.
- KUTI ÉVA (1991) A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, No. 1. pp. 18–30.
- KUTI ÉVA (1996) A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle*, No. 1. pp. 18–30.
- KUTI ÉVA (1997) Van-e válaszuk a nonprofit szektor fejlődésével összefüggő kihívásokra? *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 7–15.
- KUTI ÉVA (1998) *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport.
- A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002* (2004) Budapest, KSH.
- PUTNAM, ROBERT D. (1995) Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics*, No. 28. pp. 664–683.
- PUTNAM, ROBERT D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster.
- RECHNITZER J. (1993) A civil társadalom szerveződései, a nonprofit szervezetek. In: *Szétszakadás és felzárkózás*. Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 98–108.

- SALAMON, LESTER M. (1994) The Rise of the Nonprofit Sector. *Foreign Affairs*, No. 4. pp. 109–122.
- SALAMON, LESTER. M. & ANHEIER, HELMUT K. (1999) *Szektor születik II.* Budapest, Civitalis Egyesület.
- SELIGMAN, A. B. (1997) *A civil társadalom eszméje.* Budapest, Kávé Kiadó.
- SIEGEL, DANIEL & YANCEY, JENNY (1992) *A civil társadalom újjászületése.* Budapest, The Rockefeller Brothers Fund.
- SIMSA, RUTH (2000a) Der Dritte Sektor als Lösung arbeits- und beschäftigungspolitischer Problemlagen? *Österreichische Zeitschrift für Sociologie*, No. 2. pp. 24–42.
- SIMSA, RUTH (2000b) *Gesellschaftliche Funktionen und Einflussformen von Nonprofit-Organisationen. Eine systemtheoretische Analyse.* Wien, Habilitationsschrift.
- SMITH, STEVEN RATHGEB (1999) Volunteering and Community Service. *Law & Contemporary Problems*. Autumn. pp. 169–177.
- SZIGETI FERENC ALBERT (2003) Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban. Kézirat. www.onkentes.hu [letöltve: 2005. január 13.]
- YEUNG, ANNE BRIGITTA (2004) The Octagon Model of Volunteer Motivation: Result as a Phenomenological Analysis. *Voluntas*, No. 1. pp. 21–46.
- VAJDA Á. (1997) A nonprofit szervezetek szerepe a társadalomépítésben. *INFO-Társadalomtudomány*, No. 42. pp. 23–30.
- WILSON, JOHN & MUSICK, MARC (1999) The Effect of Volunteering on the Volunteer. *Law & Contemporary Problems*, Autumn. pp. 141–168.
- WOLLEBAEK, DAG & SELLE, PER (2002) Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, No. 1. pp. 32–61.

